

Отримано: 19 травня 2023 р.

Прорецензовано: 08 червня 2023 р.

Прийнято до друку: 11 червня 2023 р.

e-mail: irarevak@gmail.com

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-1755-2947>

e-mail: olegpidkhomnyi@ukr.net

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-2642-8657>

e-mail: bsb.franko@ukr.net

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0001-7557-5683>

DOI: 10.25264/2311-5149-2023-29(57)-60-64

Ревак І. О., Підхомний О. М., Яворська Т. В. Необхідність та можливості використання електронних доказів у фінансових розслідуваннях. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2023. № 29(57). С. 60–64.

УДК: 347.73:351.72

JEL-класифікація: K14, G00

Ревак Ірина Олександрівна,

*доктор економічних наук, професор, професор кафедри соціально-гуманітарної підготовки
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Підхомний Олег Михайлович,

*доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Яворська Тетяна Василівна,

*доктор економічних наук, професор, професор кафедри банківського і страхового бізнесу
Львівського національного університету імені Івана Франка*

НЕОБХІДНІСТЬ ТА МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАННЯХ

У статті обґрунтовано науково-прикладну проблему використання електронних доказів у фінансових розслідуваннях, окреслено теоретико-методологічні засади застосування спеціальних інструментів і технологій у вітчизняній правовій практиці. З урахуванням вітчизняної нормативно-правової бази й наукових джерел розкрито сутність електронного документа як джерела доказів у розслідуванні фінансових злочинів, з'ясовано його місце у системі доказової та контрольної фінансової інформації. Акцентовано увагу на таких критеріях оцінювання доказів у фінансових розслідуваннях: належність, допустимість, достовірність, достатність, взаємозв'язок доказів. Охарактеризовано етапи застосування методології збору та аналізу електронних документів.

Ключові слова: електронні докази, електронні документи, фінансові розслідування, критерії оцінювання доказів.

Iryna Revak,

*Doctor of Sciences (Economics), Professor, professor of the department of social and humanitarian training,
Lviv State University of Internal Affairs*

Oleg Pidkhomnyi,

*Doctor of Sciences (Economics), Professor, professor of the department of finance, money circulation and credit,
Ivan Franko National University of Lviv*

Tetiana Yavorska,

*Doctor of Sciences (Economics), Professor, professor of the department of banking and insurance business,
Ivan Franko National University of Lviv*

NECESSITY AND POSSIBILITIES OF USING ELECTRONIC EVIDENCE IN FINANCIAL INVESTIGATIONS

In today's digital age, electronic evidence plays an important role in the investigation of financial crimes. As consumers of financial services have become increasingly dependent on technology and the widespread use of electronic devices, financial criminals have also adapted to use these digital channels. As a result, investigators must navigate the content and types of electronic evidence to uncover valuable information and organize strong evidence based on it. Therefore, the questions of researching the meaning and nature of electronic evidence in financial investigations, the challenges they create, and the methodologies used for the effective collection, analysis and presentation of such evidence are topical.

The purpose of the article is to specify the theoretical and methodological principles of using electronic documents in financial investigations. In accordance with the set goal, the following tasks were formulated: justify the essence of the electronic document as a source of evidence in the investigation of financial crimes and characterize its place in the evidence system; determine the criteria for assessing the reliability and status of electronic evidence; outline the stages of application of the methodology of collection and analysis of electronic documents.

Taking into account the specificity of the topic, the goal and tasks of the research, a number of methods were used: the historical-legal method was applied during the study of the state of scientific development of electronic documents in Ukraine; the comparative legal method contributed to the comparison of the norms of the legal framework; formal and logical methods were used to substantiate the conclusions.

The article highlights the scientific and applied problem of using electronic evidence in financial investigations, outlines the theoretical and methodological principles of using special tools and technologies in domestic legal practice. Taking into account the domestic legal framework and scientific sources, the electronic document essence as a evidence source in the financial crimes investigation was revealed, and its place in the system of evidentiary and control financial information was clarified. Emphasis is placed on such criteria for evaluating evidence in financial investigations as appropriateness, admissibility, reliability, sufficiency, interconnection of evidence. The methodology application stages of electronic documents collection and analysis are characterized.

Keywords: *electronic evidence, electronic documents, financial investigations, criteria for evaluating evidence.*

Постановка проблеми. У сучасну епоху цифрових технологій електронні докази відіграють важливу роль у розслідуванні фінансових злочинів. Зі зростанням залежності споживачів фінансових послуг від технологій і широкого використання електронних пристроїв фінансові злочинці також адаптувалися до використання цих цифрових каналів. У результаті слідчі повинні орієнтуватися у змісті та різновидах електронних доказів, щоб виявити цінну інформацію та побудувати на її основі вагомий доказ. Відтак актуалізуються питання дослідження значення і природи електронних доказів у фінансових розслідуваннях, виклики, які вони створюють, і методології, що використовуються для ефективного збору, аналізу та представлення таких доказів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання оцінки електронних доказів у вітчизняній правовій практиці є предметом наукових дискусій багатьох науковців та практиків. Так, проблематиці використання різноманітних критеріїв оцінювання електронних доказів у практиці вітчизняних судів та міжнародних судових установ присвятив своє дослідження В. Феннич [1]. Правову природу електронного документу та його місце у системі доказів кримінального процесу вивчали О. Марочкін, Л. Остапчук, І. Сміль [2; 3]. Особливості процесуального закріплення електронних доказів та основні правила поводження з електронними документами під час здійснення кримінального провадження досліджував Є. Хижняк [4]. Водночас особливої уваги потребують питання теоретико-методологічних аспектів збору та аналізу електронних документів під час фінансових розслідувань, інтеграція відповідних методів та засобів у системи фінансового контролю держави та суб'єктів господарювання.

Мета і завдання дослідження: конкретизувати теоретико-методологічні засади використання електронних документів у фінансових розслідуваннях. Відповідно до поставленої мети сформульовано такі завдання: обґрунтувати сутність електронного документа як джерела доказів у розслідуванні фінансових злочинів та охарактеризувати його місце в системі доказів; визначити критерії оцінювання достовірності та статусу електронних доказів; окреслити етапи застосування методології збору та аналізу електронних документів.

Виклад основного матеріалу. Фінансове розслідування є важливою системою заходів, яку використовують правоохоронні органи та фінансові регулятори для виявлення та відстеження фінансових злочинів, як-от: відмивання грошей, шахрайство, корупція, фінансування тероризму тощо – та іншої незаконної діяльності. Фінансове розслідування передбачає застосування спеціальних знань, навичок і методів для збору, аналізу та інтерпретації фінансових даних та інших доказів, зокрема електронних, для встановлення джерела, руху та змісту використання коштів у фінансовій операції. Фінансові розслідування на належному рівні можуть здійснити лише спеціалізовані слідчі, які мають осмислене розуміння функціонування фінансових систем, фінансового регулювання та боротьби з фінансовими злочинами. З метою виявлення фінансових зловживань спеціалізовані органи використовують різні методи, як-от: судово-бухгалтерська експертиза, аналіз даних, комп'ютерна експертиза та ін.

У сучасній практиці розслідування все частіше використовують інформацію в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (ст. 96 Господарського процесуального кодексу України) [5]. Електронні документи у процесуальних питаннях набувають статусу електронних доказів. Зазвичай електронні докази охоплюють широкий спектр цифрових даних, зокрема електронні листи, документи, фінансові записи, журнали транзакцій, текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних й інші дані в електронній формі публікації в соціальних мережах та різні інші форми електронного зв'язку. Такий тип доказів має величезну цінність у фінансових розслідуваннях з кількох причин. По-перше, електронні докази часто є головним джерелом інформації, оскільки фінансові операції все частіше відбуваються в електронному вигляді, залишаючи цифрові сліди. По-друге, електронні докази можуть надати велику кількість контекстної

інформації, а саме: часові відмітки, метадані та дані геолокації, які можуть допомогти у встановленні часової шкали та автентичності подій. По-третє, електронні докази можуть виявити приховані закономірності, відносини та зв'язки, які важко відстежити у традиційних паперових доказах.

Поряд з очевидними перевагами, робота з електронними доказами у фінансових розслідуваннях має деякі застереження. Так, швидкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій ускладнює процедуру збереження, збору та аналізу цифрових даних. Доволі часто слідчим доводиться мати справу з такими проблемами: шифрування даних, видалені файли, хмарне зберігання, особливості зарубіжних юрисдикцій тощо. Крім того, загальний обсяг електронних доказів може бути надто об'ємним та потребувати спеціальних інструментів і методів для фільтрації та ефективного вилучення відповідної інформації. Крім того, забезпечення цілісності та допустимості електронних доказів у суді може створювати додаткові перешкоди, оскільки адвокати часто оскаржують автентичність і надійність цифрових даних.

Під час опрацювання матеріалів, які поряд з речовими і/або особистими доказами, висновками експертів чи показаннями свідків можуть містити електронні докази, у слідчій практиці та системі фінансового контролю варто застосовувати певну методологію їх збору та аналізу. Методологія збору та аналізу електронних доказів передбачає системний підхід до забезпечення цілісності, автентичності та надійності даних. Окреслимо окремі етапи цього процесу. Насамперед використання електронних доказів у фінансових розслідуваннях передбачає збір, аналіз і представлення цифрових даних для виявлення та доведення фінансових злочинів або неправомірної поведінки. Цей процес вимагає дотримання певної методології для забезпечення цілісності, автентичності та прийнятності електронних доказів. З-поміж основних методологічних аспектів використання електронних доказів у фінансових розслідуваннях варто виокремити такі.

Ідентифікація та збереження: першим кроком є ідентифікація потенційних джерел електронних доказів, як-от: комп'ютери, сервери, мобільні пристрої або хмарні сховища. Слідчі повинні зберігати докази у законодавчо передбачений спосіб з метою збереження їх цілісності та запобігати фальсифікації або видозміні. Це передбачає створення криміналістичних копій цифрових носіїв за допомогою спеціальних інструментів і методів із дотриманням відповідної процедури.

Збір даних: слідчі використовують різні методи для збору відповідних електронних даних, як-от: проведення цілеспрямованих обшуків, використання методів відновлення даних або отримання інформації за допомогою судових рішень та процесів, а саме: ордери на обшук або виклики в суд. Вкрай важливо переконатися, що дані збираються з релевантних джерел з урахуванням принципу дотримання права на конфіденційність інформації.

Криміналістичний аналіз: методи цифрової криміналістичної експертизи використовуються для вилучення, дослідження та аналізу зібраних електронних доказів. Це передбачає використання спеціалізованого програмного забезпечення та інструментів для відновлення видалених файлів, вивчення системних журналів, реконструкції дій користувача та виявлення відповідних артефактів. Слідчі повинні дотримуватися чітких методологічних рекомендацій з метою забезпечення цілісності і автентичності доказів та процедури їх документування.

Етап перевірки даних є одним з найбільш складних завдань сучасної судової практики та передбачає оцінювання доказів з позиції дотримання таких критеріїв: належність, допустимість, достовірність, достатність, взаємозв'язок доказів. Перевірка належності електронних даних до доказів має на меті виявлення у змісті досліджуваних матеріалів інформації про реальні обставини справи. У випадку, якщо доказова база зафіксована не чітко, процедура перевірки може ускладнитися. Дотримання критерію допустимості з урахуванням п. 2 ст. 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [6] про те, що «допустимість електронного документа як доказу не може заперечуватися виключно на підставі того, що він має електронну форму», можна тлумачити як певну норму, відповідно до якої усі електронні докази повинні бути засвідчені електронним підписом чи печаткою. Про ідентичну юридичну силу кваліфікованого електронного підпису із власноручним підписом та презумпцію цілісності електронних даних і достовірність походження електронних даних, з якими пов'язана кваліфікована електронна печатка, вказує ст. 18 Закону України «Про електронні довірчі послуги» [7].

Особливістю дотримання критерію достовірності електронних доказів є забезпечення їх прийнятності та достовірності в судочинстві. Особливо важливо встановити автентичність і цілісність електронних доказів, відсутність підробок, спотворень тощо. Методи автентифікації, як правило, охоплюють цифрові підписи, хеш-значення, аналіз метаданих або свідчення свідків. Важливими заходами є використання методів блокування запису під час збору даних, використання перевірених інструментів судової експертизи та застосування криптографічних хешів для перевірки цілісності доказів.

Відповідність критерію достатності електронних доказів гарантує, що представлені докази є адекватними, сутнісними та здатними підтвердити висунуті претензії чи аргументи. Електронні докази повинні бути безпосередньо пов'язані з розслідуваною справою або висунутими обвинуваченнями, мати логічний зв'язок із передбачуваними фінансовими зловживаннями. Окрім цього, докази мають бути вичерпними та охоплювати необхідні елементи або аспекти розслідування, розкривати повну картину або розуміння відповідних подій, транзакцій, комунікацій або підозрілої фінансової діяльності. Надзвичайно важливо, щоб електронні докази у фінансових розслідуваннях підкріплювались або підтверджувалися іншими формами доказів. Численні джерела доказів, як-от: свідчення свідків, фінансові записи або паперові фінансово-бухгалтерські чи аналітичні документи – можуть посилити достатність електронних доказів. Підтвердження допомагає встановити надійність і точність електронних доказів. Невідповідні або дотичні докази можуть не відповідати критерію достатності.

З метою побудови логічної та чіткої системи судових доказів рекомендовано дотримуватися критерію взаємозв'язку доказів. Це означає, що отримані з різних джерел докази не лише доповнюють і підтверджують наявну інформацію, а й унеможливають будь-які претензії щодо невідповідності, розбіжностей чи суперечностей між різними видами доказів.

Докази у фінансових розслідуваннях і технологія блокчейн тісно переплітаються через унікальні характеристики блокчейну. Технологія блокчейн забезпечує децентралізовану та прозору систему запису транзакцій у захищений від несанкціонованого доступу спосіб. Незмінність даних блокчейну гарантує, що після запису транзакції її неможливо буде змінити або видалити. Ця характеристика може служити цінним доказом у фінансових розслідуваннях, оскільки вона встановлює достовірний слід перевірки операцій. Блокчейн дає змогу відстежувати фінансові транзакції від їх походження до кінцевого пункту призначення. Кожна транзакція в блокчейні містить інформацію про відправника, отримувача, суму та позначку часу. Така відстежуваність може допомогти слідчим ідентифікувати потік коштів, виявити діяльність з відмивання грошей і встановити зв'язок між різними сторонами, причетними до фінансових злочинів.

Вітчизняне процесуальне законодавство містить норму про використання електронних доказів в якості доказів у трьох процесуальних кодексах: Цивільному процесуальному кодексі (ст. 100), Господарському процесуальному кодексі (ст. 96) та Кодексі адміністративного судочинства (ст. 99) [8; 5; 9]. Водночас у ч. 2 ст. 99 Кримінального кодексу України зазначено, що до документів, за умови наявності в них відповідних відомостей, належать матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (зокрема комп'ютерні дані). Таким чином, кримінальне процесуальне законодавство електронний документ зараховує до документів і визначає його як «спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження» (ч. 1 ст. 99 КПК України) [10].

Особливу увагу варто звернути на цілісність й автентичність електронних доказів з позиції їх надійності та достовірності. Цей процес охоплює перевірку точності використовуваних криміналістичних інструментів, проведення порівнянь хеш-значень для забезпечення цілісності даних, перевірку метаданих для встановлення часової шкали та цілісності файлів. Для підвищення надійності висновків може знадобитися незалежна перевірка експертами.

У контексті фінансового розслідування особливе місце посідає етап інтерпретації зібраних даних, зокрема електронних доказів. Йдеться про аналіз фінансових операцій, виявлення закономірностей або аномалій, відстеження процесу відмивання «брудних» коштів, відновлення фінансових записів і встановлення зв'язків між фізичними чи юридичними особами, кінцевими бенефіціарними власниками. Кваліфіковані фінансові аналітики та бухгалтери-криміналісти відіграють вирішальну роль в інтерпретації електронних доказів для виявлення шахрайських дій або фінансових зловживань.

Наступний етап передбачає документування та формування звіту. Дотримуючись методології фінансового розслідування та з метою забезпечення чіткого процесуального алгоритму, важливо документувати проміжні та кінцеві результати. У детальних звітах має бути описано використану методологію, зібрані докази, проведений аналіз і зроблені висновки. При цьому не менш важливими є юридичні аспекти збору, прийнятності та конфіденційності електронних доказів з дотриманням чинної нормативно-правової бази, одержанням необхідних юридичних дозволів. На практиці найбільш дискусійними є питання дотримання критеріїв допустимості та достовірності при оцінюванні електронних доказів, зокрема, у цивільному процесі з огляду на проблему автентифікації джерел інформації [1, с. 373]. Так, достовірність електронного документа підтверджується накладеним електронним підписом, а цілісність документа та відсутність спотвореного його змісту – перевіркою такого підпису.

У контексті методології збору та аналізу електронних доказів при розслідуванні фінансових злочинів варто акцентувати увагу на використанні спеціальних інструментів та технологій. Йдеться насамперед про програмне забезпечення для цифрової криміналістики, за допомогою якого можна ідентифікувати, збирати, зберігати, аналізувати, інтерпретувати, документувати та представляти докази. Одержана інформація може слугувати надійним джерелом для відтворення інцидентів безпеки на електронному пристрої або з'ясування обставин та умов, за яких пристрій використовувався для вчинення злочину. З цією метою використовують програмне забезпечення цифрової криміналістики типу *Encase*, *FTK*, *X-Ways Forensics* і *Oxygen Forensics Suite*.

Застосування криміналістичних методів та інструментів комп'ютерної криміналістичної експертизи ґрунтується на таких комплексних програмних засобах криміналістичної експертизи: *Encase Forensic Edition*, *X-Ways Forensic Addition*, *Paraben*, *Forensic ToolKit (FTK)* і *Linux DD*. Інструменти мережевої криміналістики використовуються для розслідування злочинів, скоєних проти інформаційно-комп'ютерних мереж (*Wireshark* і програмне забезпечення *NFAT*).

Загалом машинне навчання та аналіз за допомогою штучного інтелекту демонструють зростаючі тенденції у сфері збору та аналізу електронних доказів, цифрової криміналістики та використовуються для аналізу великих обсягів даних із хмарного середовища, соціальних мереж, пристроїв Інтернету речей і відео, а також для стратегічного аналізу.

Важливо зазначити, що методологія може відрізнятися залежно від юрисдикції, конкретних вимог до розслідування та наявних ресурсів. Професійний досвід цифрової криміналістики, фінансового аналізу та юридичних міркувань має вирішальне значення для ефективного та надійного використання електронних доказів у фінансових розслідуваннях.

Висновки. Електронні докази стали незамінними у фінансових розслідуваннях, даючи змогу слідчим виявляти приховані схеми, встановлювати часові рамки та будувати вагомі системи доказів проти фінансових злочинців. Однак динамічний характер технології та постійно зростаючий обсяг цифрових даних створюють проблеми, які слідчі повинні подолати. Застосовуючи гнучкі методології для збору, аналізу та представлення електронних доказів, слідчі можуть використовувати потужність цифрової інформації для притягнення фінансових злочинців до відповідальності. Постійні дослідження та розробки в галузі цифрової криміналістики мають вирішальне значення для адаптації до нових технологій і залишаються на крок попереду в боротьбі з фінансовим шахрайством та іншими пов'язаними злочинами.

Література:

1. Феннич В. П. Оцінка електронних доказів у цивільному процесі (на прикладах окремих категорій судових справ) *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: ПРАВО*. 2022. Вип. 71. С. 370–375.
2. Марочкін О. І. Електронні документи як докази у кримінальному провадженні: природа, становлення та особливості використання *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2022. № 11. С. 93–100.
3. Остапчук Л. Г., Смаль І. А. До питання правової природи електронного документу та його місця у системі доказів кримінального процесу *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 2. С. 122–127.
4. Хижняк Є. С. Особливості огляду електронних документів під час розслідування кримінальних правопорушень *Держава та регіони. Серія: Право*. 2017. № 4. С. 80–85.
5. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
6. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.
7. Закон України «Про електронні довірчі послуги» від 05 жовтня 2017 року № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>.
8. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
9. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.